

DOI: 10.55692/D.18564.22.6

Prejeto: 18. 5. 2022
1.01 izvirni znanstveni članek

Jernej Letnar Čerňič¹

*Tranzicijska pravičnost
od Trsta do Monoštra:
med utopijo in resničnostjo*

Izvleček

Prispevek obravnava odnos slovenske družbe do tranzicijske pravičnosti. Ugotavlja, da slovenska družba in država v letih po osamosvojitvi in prehodu iz nedemokratskega v demokratični sistem nista znali v polnosti sprejeti in izpeljati vseh potrebnih ukrepov za odpravo prestanih krivic in kaznovanje storilcev. Na tem področju je bil sicer dosežen napredek, predvsem kar zadeva vprašanje poprave krivic, pozitivno vlogo je odigralo tudi Ustavno sodišče Republike Slovenije, predvsem v svojem prvem mandatu. Nasprotno pa na področju povračilne pravičnosti ni bilo doseženega preboja, saj ni za kršenje človekovih pravic v nedemokratskem režimu nihče sodno odgovarjal. Posledice slovenska družba in njeni ljudje čutijo

¹ Dr. Jernej Letnar Čerňič, redni profesor, Evropska pravna fakulteta Nove univerze, Mestni trg 23, 1000 Ljubljana, Slovenija, jernej.letnar.cernic@epf.nova-uni.si.

v vsakdanjem življenju tako v institucijah državne oblasti kot tudi v zasebnem sektorju.

KLJUČNE BESEDE: *tranzicijska pravičnost, obnovitvena pravičnost, povračilna pravičnost, hudodelstva zoper človečnost, Slovenija*

Abstract

The paper considers the attitude of the Slovenian society towards transitional justice. It notes that, in the years following the achievement of independence and the transition from a non-democratic to a democratic system, the Slovenian society and state have not been able to fully adopt and implement all the necessary measures to redress the injustices suffered and punish the perpetrators. Progress has been made in this respect, especially regarding the issue of redressing injustices, and the Constitutional Court of the Republic of Slovenia has also played a positive role, especially in its first mandate. By contrast, there has been no breakthrough in retributive justice, as no one has been judicially held accountable for human rights violations under the undemocratic regime. The consequences are felt by the Slovenian society and people in their everyday lives, both in the public institutions and private sector.

KEYWORDS: *transitional justice, restorative justice, retributive justice, crimes against humanity, Slovenia*

*Uvod*²

Slovenska ustavna demokracija se je v zadnjih tridesetih letih soočala, podobno kot druge države v srednji in vzhodni Evropi, z izzivi prehoda iz nedemokratskega v demokratični pravni red.³ Prebivalstvo današnje slovenske države je v dvajsetem stoletju trpelo zaradi fašističnih, nacističnih in komunističnih totalitarnih režimov, pri čemer je zadnji trajal najdlje.⁴ Tranzicijska pravičnost ostaja v slovenski družbi več kot trideset let pod padcu nedemokratskega režima tabu tema. V osrčju slovenske države, njenih državnih ustanovah, na univerzah, zavodih in v podobnih ustanovah je tranzicijska pravičnost, z redkimi izjemami, nezaželeno tema. Praznina je še posebej izstopajoča na področju prava, predvsem zaradi pasivnosti slovenskega pravosodja pri obravnavanju temnih poglavij slovenske polpretekle zgodovine. Slovenska država je

- 2 Prispevek temelji na predavanju na mednarodni konferenci »Navidezna sprava: tranzicijski procesi v srednji in vzhodni Evropi v primerjalni perspektivi«, ki je potekala 23. avgusta 2021 v prostorih Državnega sveta Republike Slovenije. Prispevek je bil pripravljen v okviru projekta »Analiza stanja hrvaške, nemške in srbske skupnosti v Republiki Sloveniji«, Agencija za raziskovalno dejavnost RS, št. V5–2107.
- 3 Paul Blokker, *New democracies in crisis: a comparative constitutional study of the Czech Republic, Hungary, Poland, Romania and Slovakia* (New York: Routledge, 2012); Adam Czarnota, Martin Krygier in Wojciech Sadurski (ur.), *Rethinking the rule of law after communism* (Budapest: Central European University, 2005); Gentian Zyberi in Jernej Letnar Črnič, »Transitional justice processes and reconciliation in the former Yugoslavia: challenges and prospects«, *Nordic journal of human rights* 33, št. 2 (2015): 132–157.
- 4 Lovro Šturm, »O kratenju človekovih pravic in temeljnih svoboščin v Sloveniji v obdobju 1945–1950«, v: *Temna stran meseca: kratka zgodovina totalitarizma v Sloveniji 1945–1990*, ur. Drago Jančar (Ljubljana: Nova revija, 1998), 65–112.

bila pred tridesetimi leti ustanovljena tudi zaradi sistematičnega kršenja človekovih pravic in temeljnih svoboščin.⁵ Ustavno sodišče RS je po njeni ustanovitvi v številnih odločbah ugotovilo, da je nekdanji režim sistematično in vsesplošno kršil človekove pravice in temeljne svoboščine. Če sta ustava kot najvišji akt slovenske države in Ustavno sodišče RS kot najvišji varuh človekovih pravic obsodila kršitve človekovih pravic v času nedemokratskega režima, redno sodstvo njunih načel ugotovitev ni izpeljalo v nekaterih konkretnih kazenskih zadevah.

Tranzicijska pravičnost je v slovenski družbi nikoli dokončana zgodba. V dobršni meri je povezana z delovanjem institucij slovenske demokratične in pravne države.⁶ Zakonodajna in izvršilna veja oblasti sta v zadnjih tridesetih letih vsaj delno popravili krivice, predvsem na podlagi Zakona o popravi krivic. Odkritih je bilo čez sedemsto prvotno skritih grobišč z izvensodno umorjenim civilnim prebivalstvom. Ustavno sodišče je v svojem prvem mandatu pod idejnim vodstvom v prejšnjem decembru preminulega Lovra Šturma začrtalo vsebinske temelje slovenske ustavne demokracije in prelomilo s prejšnjim totalitarnim režimom. Po mnenju Ustavnega sodišča so se v prejšnjem režimu sistematično in vsesplošno kršile človekove pravice in temeljne svoboščine. Režim je zlorabljal pravo in vladal le z njegovo pomočjo, ne na njegovi podlagi.

5 Lovro Šturm, *Omejitev oblasti: ustavna izhodišča javnega prava* (Ljubljana: Nova revija, 1998); Lovro Šturm (ur.), *Komentar Ustave Republike Slovenije* (Ljubljana: Fakulteta za podiplomske državne in evropske študije, 2002).

6 Jernej Letnar Černič, Matej Avbelj, Marko Novak in Dejan Valentinčič, *Reforma demokratične in pravne države v Sloveniji* (Kranj: Nova univerza, Fakulteta za državne in evropske študije, 2018).

Prispevek je razdeljen na štiri poglavja. Prvo poglavje obravnava tranzicijsko pravičnost v zakonodajni in izvršilni veji oblasti, drugo analizira tranzicijsko pravičnost v sodni veji oblasti, tretje obravnava delo Ustavnega sodišča RS kot državne nadzorstvene institucije, četrto poglavje pa analizira odgovore slovenske družbe na zlorabe v preteklosti. V tem delu se posvečamo vprašanju prihodnosti tranzicijske pravičnosti v slovenski družbi. Kakšna mora biti prihodnja vloga institucij demokratične in pravne države pri spodbujanju ukrepov tranzicijske pravičnosti v slovenski družbi? Ali lahko sedanje in prihodnje generacije v institucijah slovenske pravne in demokratične države prispevajo k primerni obravnavi preteklih kršitev in k pomirjenju in sobivanju v slovenski družbi? V prispevku poleg tega tudi preučujem, kako uvrstiti tranzicijsko pravičnost v slovenski družbi v teorijo tranzicijske pravičnosti. Ali je slovenska država bolj zasledovala povračilno ali obnovitveno pravičnost? Kako obravnavati sistematične kršitve človekovih pravic iz preteklosti? Ali jih pozabiti ali preganjati? Zakaj?

*Tranzicijska pravičnost v zakonodajni
in izvršilni veji oblasti*

Tranzicijska pravičnost v slovenski družbi ni enoznačna zgodba. Zakonodajna in izvršilna veja oblasti sta v zadnjih treh desetletjih le storili nekaj pomembnih korakov naprej. V prvem desetletju življenja slovenske države je Državni zbor sprejel Zakon o popravi krivic.⁷ Na njegovi podlagi je Komisija za izvajanje

⁷ Zakon o popravi krivic (uradno prečiščeno besedilo) (Uradni list RS, št. 47/03). Glej tudi Jože Dežman, »Preseganje travmatskih bremen titoizma«, *Bogoslovni vestnik* 74, št. 4 (2014): 611–638.

zakona v zadnjih desetletjih podelila številnim žrtvam kršitev človekovih pravic v nedemokracičnem režimu odškodnine, status nekdanjih političnih zapornikov in status po vojni pobitih oseb ter žrtvam vštela časa samovoljnega odvzema prostosti v njihovo pokojninsko dobo.⁸ Število uspešno obravnavanih prošelj je po zadnjih dostopnih podatkih čez 30.000.⁹ Izvršilna oblast je z ustanovitvijo in podporo komisiji za evidentiranje prikritih zemljišč omogočila vsaj delno evidentiranje in ureditev nekaterih večjih grobišč.¹⁰ Nekaj pozitivnih zgodb tranzicijske pravičnosti lahko tako vendarle najdemo tudi v slovenskih državnih oblasteh, čeprav ostaja še veliko za postoriti. Izostali so bolj sistematični in vsesplošni ukrepi na področju kulture spominjanja in sobivanja. Kljub opisanim ukrepom obnovitvene pravičnosti je bil njun pristop parcialen. Dobršen del izvoljenih predstavnikov Državnega zbora še naprej zmanjšuje pomen kršitev človekovih pravic in zlorabe vladavine prava. Ne želijo obsoditi kršitev iz preteklosti, še več, kršitelje iz preteklosti poveljujejo. Tranzicijska pravičnost zato še naprej pogojuje vsakodnevno življenje v slovenski ustavni demokraciji, saj negativno vpliva na delovanje njenih državnih oblasti in državnih nadzorstvenih institucij. Bolj holistično izvedeni ukrepi tranzicijske pravičnosti bi lahko okrepili delovanje slovenske ustavne demokracije.

8 Ibid., 2–4. člen.

9 »Do odškodnine zaradi poprave krivic povojnega nasilja v Sloveniji do sedaj upravičenih skoraj 35.000 ljudi«, IUS-INFO, 16. 4. 2019, pridobljeno 23. 5. 2022. URL: <https://www.iusinfo.si/medijsko-sredisce/dnevne-novice/240805>.

10 Raluca Grosescu, »Judging Communist Crimes in Romania: Transnational and Global Influences«, *International Journal of Transitional Justice* 11, št. 3 (2017): 505–524.

Tranzicijska pravičnost v sodni veji oblasti

Sodstvo je teoretično primeren in ustrezen forum za obravnavo zadev iz preteklosti. Pravica do sodnega varstva omogoča individualno popravilo krivic. Po drugi strani je jasno, da sodstvo ne more oblikovati javnih politik sistematične in vsesplošne narave, kot lahko teoretično naredita izvršilna in zakonodajna veja oblasti. Evropsko sodišče za človekove pravice je v številnih zadevah poudarilo nujnosti in pomembnosti poprave krivic iz preteklosti.¹¹ Številne nekdanje nedemokratske države iz srednje in vzhodne Evrope so uspešno preganjale storilce kršitev človekovih pravic. Izkušnje iz slovenskega pravosodja iz zadnjih tridesetih let so mešane. Sodna veja oblasti je imela med vsemi oblasti največje težave pri prehodu iz nedemokratskega v demokratični pravni red, ki temelji na vladavini prava. Sodstvo v na novo demokratični državi je prehajalo iz avtoritarnega

11 Glej npr. Kononov proti Latviji, št. 36376/04, 17. maj 2010; Vasiliauskas proti Litvi, št. 35343, 20. oktober 2015; Drelingas proti Litvi, št. 28859/16, 12. marec 2019; Ždanoka proti Latviji, Veliki senat, št. 58278/00, 16. marec 2006; Kurić in ostali proti Sloveniji, št. 26828/06, 26. junij 2012; Naidin proti Romuniji, št. 38162/07, 21. oktober 2014; Orhan proti Turčiji, št. 25656/94, 18. junij 2002; Marguš proti Hrvaški, št. 4455/10, 27. maj 2014; Guterres Dorado in Dorado Ortiz proti Španiji, št. 30242/09, 27. marec 2012; Društvo "21. december 1989" in ostali proti Romuniji, št. 33810/07 in 18817/08, 24. maj 2011; Ecaterina Mirea in ostali proti Romuniji, št. 43626/13 in 69 drugih pritožb, 12. april 2016; Varnava in drugi proti Turčiji, Veliki senat, Pritožbe št. 16064/90, 16065/90, 16066/90, 16068/90, 16069/90, 16070/90, 16071/90, 16072/90 in 16073/90, 18. september 2009; Janowiec in drugi proti Rusiji, pritožbi št. 55508/07 in 29520/09, 16. april 2012; Janowiec in drugi proti Rusiji, Veliki senat, pritožbi št. 55508/07 in 29520/09, 21. oktober 2013; Portu Juanenea in Sarasola Yarzabal proti Španiji, št. 1653/13, 13. februar 2018; Etxebarria Caballero proti Španiji, št. 74016/12, 7. oktober 2014; Ataun Rojo proti Španiji, št. 3344/13, 7. oktober 2014.

sistema v demokratični sistem. Prehod iz nedemokratičnega v demokratični režim za sodstvo ni bil brez izzivov. Sodišča so v preteklem režimu odločala s pomočjo prava (»*rule by law*«), saj so ga uporabljala le za opravičevanje sodnih odločitev. Ostanki nekdanjega režima so v slovenskem sodstvu še vedno vidni v čezmernem formalizmu, avtoritarnosti in pozitivizmu.¹²

Sodišča v ustavnih demokracijah odločajo na podlagi prava, ki omejuje delovanje državnih oblasti. Prehod iz vladanja s pomočjo prava do vladavine prava je bil za slovensko sodstvo prevelik izziv. Nerazumevanje in neuresničevanje vladavine prava po več kot tridesetih letih še vedno izhajata iz odločitev slovenskih sodišč, še posebej v najbolj razvpitih kazenskih in gospodarskih zadevah. Pravo ustvarjamo ljudje, zato je bilo pri delovanju slovenske ustavne demokracije izjemna težava, da je večina sodnic in sodnikov iz prejšnjega nedemokratičnega režima obdržala svojo funkcijo tudi po prehodu v demokracijo.¹³ Ljudem v sodniških haljah, ki so odločali na podlagi prava, je bilo težko ponotranjiti vrednote vladavine prava, ki zahtevajo odločanje na podlagi prava in omejujejo moč državnih oblasti. Slovensko sodstvo v prvem obdobju ni znalo zavarovati nove ustavno zavarovane pravice do poštenega, neodvisnega in nepristranskega sojenja.¹⁴

12 Glej podobno Alan Uzelac, »Survival of the Third Legal Tradition?«, *Supreme Court Law Review* 49 S.C.L.R. (2010): 377–396.

13 Jan Zobec in Jernej Letnar Čerňič, »The remains of the authoritarian mentality within the Slovene judiciary«, v: *Central European judges under the European influence: the transformative power of the EU revisited*, ur. Michal Bobek (Oxford, Portland: Hart, 2015), 125–148.

14 Jernej Letnar Čerňič in Matej Avbelj, »Introduction to the Special Issue on the Crisis of Constitutional Democracy in Central and Eastern Europe«, *Hague Journal on the rule of law* 10, št. 1 (2018): 1–3; Jernej Letnar Čerňič, »Impact of the European Court of Human Rights on the Rule of Law in Central and Eastern Europe«, *Hague Journal on the rule of law* 10, št. 1 (2018): 111–137; Jernej Letnar Čerňič, »The European Court

Slovensko pravosodje v zadnjih desetletjih ni želelo oziroma ni bilo zmožno obravnavati preteklih kršitev človekovih pravic in temeljnih svoboščin. V treh desetletjih slovensko sodstvo ni spoznalo nikogar za individualno kazensko odgovornega za številna hudodelstva zoper človeštvo na celotnem slovenskem ozemlju in za številne ostale sistematične kršitve človekovih pravic. Preiskave so bile zelo redke.¹⁵ Večina neposrednih in posrednih storilcev ni in ne bo nikoli odgovarjala za svoja dejanja.¹⁶ Ostanki njihovih številnih žrtev še vedno ležijo zakopani v slovenskih gozdovih, na travnikih, v jamah in drugje. Po drugi strani je Vrhovno sodišče Republike Slovenije v desetletjih po demokratizaciji razveljavilo nekaj tisoč nepoštenih pravnomočnih kazenskih sodb režimskih sodišč iz prejšnjega režima, čeprav ne vseh. Vrhovno sodišče RS denimo ni razveljavilo sodb v zadevi I Ips 306/2009 glede nepoštene sodbe iz kengurujskih Kočevskih procesov v oktobru 1943. Tranzicijska pravičnost je zato v slovenskem sodstvu na pol dokončana zgodba, saj le-to ni znalo v polni meri uveljavljati niti povračilne niti obnovitvene pravičnosti.

*Tranzicijska pravičnost pred Ustavnim sodiščem RS
kot državno nadzorstveno institucijo*

Ustavno sodišče Republike Slovenije je državna nadzorstvena institucija, ki v slovenski ustavni demokraciji bdi nad

of Human Rights in the States of the Former Yugoslavia», *East European Yearbook on Human Rights* 1, št. 1 (2018): 32–54.

15 Matej Avbelj, Jernej Letnar Černič in Gorazd Justinek, *The impact of European Institutions on the Rule of Law and Democracy in Slovenia* (Oxford: Hart, 2020).

16 Državni tožilec Republike Slovenije proti Mitji Ribičiču, Originalne številke sodnega primera: Ks 962/2002, Kpr 122/06.

uresničevanjem vladavine prava v vseh treh vejah državne oblasti. Ustavno sodišče je ob nastanku slovenske države odigralo izjemno vlogo, saj je moralo obravnavati kršitve človekovih pravic in temeljnih svoboščin iz preteklosti. Ustavno sodišče je pod vsebinskim vodstvom Lovra Šturma znalo prelomiti s preteklim režimom. V številnih odločitvah je zapisalo, da je pretekli režim kršil človekove pravice in temeljne svoboščine ter da je kršil načelo pravne države.¹⁷ Ustavno sodišče je denimo v zadevi o Titovi cesti zapisalo:

Človekovo dostojanstvo je tudi v središču ustavnega reda Republike Slovenije. Njegov etični in ustavnopravni pomen izhaja že iz TUL, ki ni samo ustavnopravni temelj slovenske državnosti, temveč so v njej začrtana nekatera načela, ki izražajo temeljno (ustavno)pravno kakovost nove samostojne in neodvisne države. V svoji preambuli je TUL najprej razglasila dejstvo, da SFRJ ni delovala kot pravno urejena država in da so se v njej hudo kršile človekove pravice, nato pa je kot nasprotje temu v III. razdelku poudarila, da bo Republika Slovenija zagotavljala varstvo človekovih pravic in temeljnih svoboščin vsem osebam na njenem ozemlju, ne glede na njihovo narodno pripadnost, brez sleherne diskriminacije, skladno z Ustavo in z veljavnimi mednarodnimi pogodbami.¹⁸

Zato je Ustavno sodišče odločilo, da »s sprejetjem teh osamosvojitvenih dokumentov torej ni prišlo samo do prekinitve državnopravne povezave med Republiko Slovenijo in SFRJ, temveč je šlo za prelom s temeljnim vrednostnim

¹⁷ Glej npr. Lovro Šturm, Jernej Letnar Černič in Tomaž Zalaznik, *Vom Kommunismus zur Demokratie* (Ljubljana: Inštitut Nove revije, zavod za humanistiko, 2020).

¹⁸ U-I-109/10-17, 3. 10. 2011, 8. odstavek.

konceptom ustavne ureditve».¹⁹ Ustavno sodišče je v svoji sodni praksi znalo obsoditi stranpoti nekdanjega režima, po drugi strani pa je v nekaterih zadevah zaradi različnih razlogov (neprepričljivo) odstopilo od svoje sodne prakse.

Ustavno sodišče je v marcu 2022 objavilo odločbo v zadevi Kočevski procesi na podlagi ustavne pritožbe hčere samovoljno in grozovito pokončanega očeta.²⁰ Zadeva izhaja iz nekaterih delov slovenske polpretekle zgodovine, ki pogojujejo slovensko ustavno demokracijo še trideset let po njenem nastanku. Številni zgodovinarji, novinarji in pravniki s(m)o v preteklih letih in desetletjih že izpostavili neskladnost Kočevskih procesov s temelji pravice do poštenega sojenja v slovenskem ustavnem redu.²¹ Ta zadeva ima torej dolgo brado. Vrhovno sodišče je leta 2016 z majhno večino s tri proti dve zavrnilo zahtevo za varstvo zakonitosti.²² Pritožnica je utemeljevala, da je bil njen oče obsojen na smrtno kazen v nepoštenem sodnem postopku,

19 Ibid.

20 Ustavno sodišče, Up-629/17–54, 13. 1. 2022.

21 Glej npr. Tone Ferenc, *Dies Irae: četniki, vaški stražarji in njihova usoda jeseni 1943* (Ljubljana: Modrijan, 2002), 469; Bogomir Štefanič, »Legitimirana sodna gledališka predstava«, *Družina* 18. 2. 2022, pridobljeno 23. 5. 2022. URL: <https://www.druzina.si/clanek/legitimirana-sodna-gledaliska-predstava>; Jernej Letnar Černič, »Dvoumna odločitev«, *IUS-INFO*, 4. 3. 2016, pridobljeno 23. 5. 2022. URL: <https://www.iusinfo.si/medijsko-sredisce/kolumne/163980>; Rok Svetlič in Jernej Letnar Černič, »Sodba v imenu temeljne norme«, *Pravna praksa* 36, št. 28–29 (2017): 14–16; glej tudi Jernej Letnar Černič, »Consolidating Democracy Through Transitional Justice in Slovenia: Lessons Learnt?«, v: *Transitional Criminal Justice in Post-Dictatorial and Post-Conflict Societies*, ur. Agata Fijalkowski in Raluca Groseanu (Cambridge, UK: Intersentia, 2015), 147–166.

22 Barabara Zobec, »Zahteva za presojo ustavnosti prvega odstavka 115. člena Zakona o kazenskem postopku, I Ips 306/2009«, *Dignitas*, št. 67/68 (2015), 9–30.

ki je kršil številne postulate poštenega sojenja. Ustavno sodišče v odločbi podaja, da »merilo presoje stališč Vrhovnega sodišča, ki se nanašajo na medvojno sojenje, ne izvira iz današnjega pojmovanja vsebine človekove pravice«. ²³

Takšna premisa je z vidika mednarodnega prava človekovih pravic kot tudi mednarodnega kazenskega prava neprepričljiva, saj je bila pravica do poštenega sojenja, kot velja v sodobnem slovenskem ustavnem redu, že leta 1943 del mednarodnega običajnega prava in splošnih načel civiliziranih narodov. Še več, pravica do poštenega sojenja je že pred začetkom druge svetovne vojne štela med splošna načela civiliziranih narodov in je bila priznana tako v mednarodnem običajnem pravu kot tudi v mednarodnem pogodbenem pravu. ²⁴ Pravica do poštenega sojenja je bila priznana že pred začetkom druge svetovne vojne. Po prvi svetovni vojni so jo uresničevala sodišča v procesih v Leipzigu in Carigradu. ²⁵ Po drugi svetovni vojni so bili standardi poštenega sojenja prelitli še v 16. člen Listine Mednarodnega vojaškega sodišča v Nürnbergu. ²⁶

²³ Up-629/17–54, 26. odstavek.

²⁴ Ženevska konvencija o pravica vojnih ujetnikov, 27. julij 1929: 61, 62. in 64. člen.

²⁵ »Report of proceeding before the Supreme Court in Leipzig«, Supreme Court in Leipzig, 8. avgust 1921, pridobljeno 23. 5. 2022. URL: https://ihl-databases.icrc.org/applic/ihl/ihl-nat.nsf/caseLaw.xsp?documentId=A986F1B231839183C1257641004F12EE&action=openDocument&xp_countrySelected=DE&xp_topicSelected=GVAL-992BU6&from=state. Glej tudi Vahakn N. Dadrian in Taner Akçam, *Judgment at Istanbul: The Armenian Genocide Trials* (New York, Oxford: Berghahn Books, 2011), JSTOR, <http://www.jstor.org/stable/j.ctt9qd55m>. Glej tudi Joseph Rikhof, »The Istanbul and Leipzig Trials: Myth or Reality?«, v: *Historical Origins of International Criminal Law: Volume 1*, ur. Morten Bergsmo, Cheah Wui Ling in Yi Ping (Brussels: Torkel Opsahl Academic EPublisher, 2014), 259–298.

²⁶ Agreement for the Prosecution and Punishment of the Major War

Ustavno sodišče RS je slednje potrdilo v svoji sodni praksi v odločbi o uporabi določb uredbe o vojaških sodiščih U-I-6/93. V tej zadevi je Ustavno sodišče RS zapisalo, da »če se torej pri obnovi kazenskega postopka ali po zahtevi za varstvo zakonitosti izkaže, da sodišče, ki je izvorno sodilo po Uredbi, ni upoštevalo teh temeljnih procesnih garancij in je v dvomu na primer obdolženo osebo obsodilo, namesto da bi jo bilo oprostilo, potem je taka sodba, sledeč izreku te odločbe, v nasprotju s splošnimi pravnimi načeli, priznanimi od civiliziranih narodov«. ²⁷ Standardi pravice do poštenega sojenja so, kot rečeno, obstajali že pred drugo svetovno vojno v različnih virih mednarodnega prava.

Pritožničinega očeta so medvojne oblasti na Kočevskem izvensodno umorile skupaj še z drugimi podobnimi žrtvami. Ni šlo za osamljen sodni umor, temveč za del sistematičnih in vsesplošnih napadov na pripadnike nasprotne strani v državljanski vojni med drugo svetovno vojno. Izvensodne usmrtitve na podlagi Kočevskih procesov namreč izpolnjujejo številne znake vojnih hudodelstev, ki so kot hudodelstva zoper mednarodno skupnost nezastarljiva. Sodnik Jaklič v svojem odklonilnem ločenem mnenju prepričljivo utemeljuje, da ni šlo za neodvisno sojenje, temveč da »predstavlja ravno nasprotje neodvisnega sojenja, ki pa sojenje sploh ni zdaj tudi zaradi tega razloga; v pravu civiliziranih narodov velja načelo, da odvisno sodišče (tj. odvisno sestavljeno in/ali odvisno delujoče sodišče) seveda sploh ni sodišče«. ²⁸ Ustavno sodišče v obrazložitvi ne zna oziroma ne želi odgovoriti na vprašanje, ali je bilo pošteno sojenje del splošnih načel, priznanih med civiliziranimi narodi, oziroma del mednarodnega običajnega

Criminals of the European Axis, and Charter of the International Military Tribunal, 82 U.N.T.S. 280, entered into force Aug. 8, 1945.

²⁷ U-I-6/93, 1.4. 1994, 16. odstavek.

²⁸ Up-629/17-54, Odklonilno ločeno mnenje sodnika Jakliča, odstavek 6.

in pogodbenega prava. Posamezniki, ki so kot tožilci, sodniki ali kako drugače sodelovali v Kočevskih procesih, so lahko jasno pričakovali, da bodo njihova dejanja opredeljena kot vojna hudodelstva. Ni dvoma, da (mednarodna) sodišča niso rekla zadnje besede v tej konkretni zadevi. Hkrati pa odločitev podaja vpogled ne le v posledice odločbe Ustavnega sodišča RS o vrednoti človekovega dostojanstva, temveč tudi v prelom s prejšnjim totalitarnim režimom.²⁹ Človekovo dostojanstvo predstavlja temelj ustavne demokracije, ki zavezuje vse institucije slovenske demokratične in pravne države.

Prispevek slovenskega Ustavnega sodišča k tranzicijski pravičnosti v slovenski družbi je vendarle precejšen. Ustavno sodišče je v prvem mandatu vzpostavilo človekovo dostojanstvo kot temeljno ustavno vrednoto. V več ključnih zadevah je prelomilo s samovoljnimi praksami prejšnjega nedemokratičnega režima, ki so sistematično kršile človekove pravice in vladavino prava. Ustavno sodišče je tako najbolj prepričljivo obsodilo zlorabe preteklega režima in začrtalo pot za uresničevanje človekovega dostojanstva v slovenski ustavni demokraciji. Če ostale institucije pravne in demokratične države v vseh vejah oblasti niso sledile njegovim odločbam, to ni odgovornost Ustavnega sodišča RS. Je, nasprotno, ilustracija pravne in družbene kulture v slovenski družbi, ki nepoglobljeno in neprepričljivo opravičuje priznavanje človekovega dostojanstva le na podlagi lojalnosti do enako mislečih. A vladavina prava je meč, ki v zrelih evropskih ustavnih demokracijah enako udari posameznike ne glede na njihove osebne okoliščine.

29 Zanimivo, da je Verhovno sodišče pred kratkim v podobni zadevi oprostilo Borisa Kovača, ki ga je 12. oktobra 1943 v Ribnici samovoljno obsodilo področno vojaško sodišče, opr. št. I Ips 71899/2021.

Tranzicijska pravičnost med utopijo in resničnostjo

Tranzicijska pravičnost je več kot trideset let po demokratizaciji nezaželen tema. Slovenska družba in država v polni meri nikoli nista znali izpeljati ne povračilne ne obnovitvene pravičnosti. Pretekle kršitve človekovih pravic, kot so se zgodile tudi v »kengurjskih« Kočevskih procesih, so ostale nekaznovane. Opravičujejo jih še vedno s podporo boja proti okupatorju, ki je kljub svojim pozitivnim ciljem povzročil številne kršitve človekovih pravic, ki so bile v zadnjih desetletjih dobro dokumentirane. Različni deležniki boj proti okupatorju radi izkoriščajo za svoje kratkoročne in zasebne interese, človekovo dostojanstvo se zato prepogosto zdi odvečna tema. Vrednota človekovega dostojanstva je temeljna vrednota ustavnih demokracij, ki zavezuje tako posameznike kot celotno družbo.³⁰ Vrednota človekovega dostojanstva varuje človekovo telesno in intelektualno celovitost pred samovoljnimi posegi državnih in zasebnih subjektov. Ustavna demokracija črpa svoje temelje iz človekovega dostojanstva in pluralne ter svobodne demokratične družbe. V ustavni demokraciji predstavlja vrednota človekovega dostojanstva najmanjši skupni imenovalec sobivanja, strpnosti, medsebojnega spoštovanja in pluralizma. Človekovo dostojanstvo ima tako individualno kot tudi kolektivno dimenzijo. Pripada vsakemu posamezniku in tudi družbi kot celoti.

Tranzicijska pravičnost terja prelom s preteklo ureditvijo in vzpostavitev normativnih podlag za uresničevanje vladavine prava, varstva človekovega dostojanstva in pluralizma. Slovenska država je po demokratizaciji in osamosvojitvi

30 Jernej Letnar Černič, »Človekovo dostojanstvo kot temelj vladavine prava v slovenski družbi«, *Bogoslovni vestnik: glasilo Teološke fakultete v Ljubljani* 78, št. 1 (2018): 147–157.

vzpostavila sodobne standarde ustavne demokracije, ki temeljijo na vladavina prava. Prišlo je tudi do reform na področju tranzicijske pravičnosti. Izvršilna in zakonodajna veja oblasti sta sprejeli vrsto ukrepov za popravilo krivic. Sodna veja oblasti po drugi strani v dobrih tridesetih letih slovenske ustavne demokracije ni znala ali želela obsoditi nikogar za številne kršitve človekovih pravic v preteklem režimu. Slovenska ustavna demokracija zato v zadnjih treh desetletjih pluje med povračilno in obnovitveno pravičnostjo, pri čemer tranzicijska pravičnost ni bila nikoli popolnoma izpeljana. Razloge za nepopolno tranzicijsko pravičnostjo je iskati v razkoraku med normativnimi in teoretičnimi predpostavkami slovenske ustavne demokracije in njihovim udejanjanjem v praksi. Večina slovenske družbe tako v institucijah slovenske demokratične in pravne države kot tudi širše v zasebnem sektorju do sedaj še ni ponotranjila vrednot slovenske ustavne demokracije, od človekovega dostojanstva do pluralizma.

Zadnjih trideset let je pokazalo, da dobršen del slovenske družbe ni (bil) naklonjen ukrepom tranzicijske pravičnosti. Ravnodušnost še posebej izhaja iz delovanja pravosodja, ki ni želelo oziroma ni bilo zmožno preganjati domnevnih storilcev za pretekle kršitve. Slovenska država je zato bolj zasledovala obnovitveno pravičnost, pri čemer je povračilna pravičnost izostala. Tranzicijska pravičnost v slovenski družbi zato ni enoznačna zgodba, saj se nahaja med utopičnimi pričakovanji in resničnostjo.³¹ Utopija se nanaša na neuresničena pričakovanja žrtev, njihovih sorodnikov in zagovornikov človekovih pravic, ki so ob demokratizaciji pričakovali, da bo prišlo do popolnega preloma s preteklo nedemokratično ureditvijo.

31 Jernej Letnar Černič, *Slovenija na razpotju: geneza varstva človekovih pravic v slovenski družbi* (Kranj: Nova univerza, Fakulteta za državne in evropske študije, 2018).

Resničnost slovenske družbe je dovoljevala, da je slovenska država v zadnjih letih sprejela le nekatere ukrepe, še posebej v izvršilni in zakonodajni veji oblasti, pri čemer so pa izostali v sodni veji oblasti. Hkrati dobršen del slovenske družbe še vedno zmanjšuje pomen preteklih kršitev človekovih pravic in temeljnih svoboščin ter zlorab vladavine prava. Marsikaj je bilo torej storjenega za popravilo krivic v preteklosti, še več je bilo zamujenih priložnosti. Nepopolno izvedeno tranzicijsko pravičnost v slovenski družbi je zato treba brati kot simptom stranpoti sociologije slovenske ustavne demokracije, kjer je glavni pogoj za pregon kršitve človekove pravice posameznikova svetovnonazorska usmeritev. Tranzicijska pravičnost se zato v slovenski družbi več kot trideset let po demokratizaciji nahaja med utopijo in resničnostjo.

Zaključek

Sklenjeno lahko trdim, da se tranzicijska pravičnost v slovenski družbi od Trsta do Monoštra nahaja med idealizmom in resničnimi danimi možnostmi. Slovenska družba je nekatere ukrepe tranzicijske pravičnosti lahko lažje uresničila kot druge. Jasno je, da so ukrepi tranzicijske pravičnosti za najhujše kršitve človekovih pravic v slovenskem sodstvu izostali. Prevladovali so ukrepi obnovitvene pravičnosti. Širše družbene posledice nedokončanja tranzicijske pravičnosti so lahko daljnosežne za delovanje in preživetje slovenske ustavne demokracije. Zdi se, da tranzicijska pravičnost sčasoma postaja vse manj pomembna za življenje v slovenski družbi. Zanimarjanje ali celo zmanjšanje pomena kršitev iz preteklosti ustvarja podlago za obuditev nekaterih praks različnih totalitarnih sistemov. Naslednji meseci in leta bodo pokazali, ali resnično lahko pride do reformulacije slovenske ustavne demokracije v smeri

odprave vladavine prava, delitve oblasti in prevzema državnih nadzorstvenih institucij po zgledu prevzema ustavnih sodišč Madžarske in Poljske. V tem trenutku lahko zaključimo, da institucije demokratične in pravne države prevzema slovenski »urbanizem«, ki črpa iz posttranzicijskih elit, ki so si v zadnjih tridesetih letih popolnoma podredile institucije slovenske državne oblasti. Nekatere odločitve institucij slovenske demokratične in pravne države, kot je npr. zadeva Kočevski procesi, bodo še doživele epilog na regionalnih in mednarodnih institucijah za varstvo človekovih pravic. Bolj je zaskrbljujoče, da slovenska država v tridesetih letih ni znala uresničiti in ponotranjiti vrednot ustavne demokracije. Še več, od vzpostavitve slovenskega ustavnega reda opazujemo počasno nazadovanje in razkrajanje vladavine prava. Težko je zato ugotoviti, ali je slovenska ustavna demokracija postala žrtev nepopolno izpeljane tranzicijske pravičnosti. Namesto da bi institucije pravne in demokratične države enakopravno varovale človekovo dostojanstvo ne glede na ideološko stran žrtve, se dogaja ravno nasprotno.

Viri in literatura

Sodne odločbe

Redna sodišča

Državni tožilec Republike Slovenije proti Mitji Ribičiču,
Originalne številke sodnega primera: Ks 962/2002, Kpr 122/06.

Vrhovno sodišče, opr. št. I Ips 71899/2021.

Ustavno sodišče

Ustavno sodišče Republike Slovenije, U-I-6/93, 1.4. 1994.

Ustavno sodišče Republike Slovenije, U-I-109/10, 26. 9. 2011.

Ustavno sodišče Republike Slovenije, Up-629/17-54, 13. 1. 2022.

Ustavno sodišče Republike Slovenije, Up-629/17-54, 13. 1. 2022, Odklonilno ločeno mnenje sodnika Jakliča.

Evropsko sodišče za človekove pravice

Orhan proti Turčiji, št. 25656/94, 18. junij 2002.

Ždanoka proti Latviji, Veliki senat, št. 58278/00, 16. marec 2006.

Varnava in drugi proti Turčiji, Veliki senat, Pritožbe št. 16064/90, 16065/90, 16066/90, 16068/90, 16069/90, 16070/90, 16071/90, 16072/90 in 16073/90, 18. september 2009.

Kononov proti Latviji (št. 36376/04, 17. maj 2010.

Društvo “21. december 1989” in ostali v Romunija, št. 33810/07 in 18817/08, 24. maj 2011.

Guitierrez Dorado in Dorado Ortiz proti Španiji, št. 30242/09, 27. marec 2012.

Janowiec in drugi proti Rusiji, pritožbi št. 55508/07, in 29520/09, 16. april 2012.

Kurić in ostali proti Sloveniji, št. 26828/06; 26. junij 2012.

Janowiec in drugi proti Rusiji, Veliki senat, pritožbi št. 55508/07 in 29520/09, 21. oktober 2013.

Marguš proti Hrvaški, št. 4455/10, 27. maj 2014.

Etxebarria Caballero proti Španiji, št. 74016/12, 7. oktober 2014.

Ataun Rojo proti Španiji, št. 3344/13, 7. oktober 2014.

Naidin proti Romuniji, št. 38162/07, 21. oktober 2014.

Vasiliauskas proti Litvi (št. 35343,) 20. oktober 2015.

Ecaterina Mirea in ostali proti Romuniji, št. 43626/13 in 69 drugih pritožb, 12. april 2016.

Portu Juanenea in Sarasola Yarzabal proti Španiji, št. 1653/13, 13. februar 2018.

Drelingas proti Litvi (št. 28859/16), 12. marec 2019.

Pravni viri

Agreement for the Prosecution and Punishment of the Major War Criminals of the European Axis, and Charter of the International Military Tribunal, 82 U.N.T.S. 280, entered into force Aug. 8, 1945.

Temeljna ustavna listina o samostojnosti in neodvisnosti Republike Slovenije (Uradni list RS, št. 1/91-I in 19/91 – popr.).

Zakon o popravi krivic (uradno prečiščeno besedilo) (Uradni list RS, št. 47/03).

Ženevska konvencija o pravicah vojnih ujetnikov, 27. julij 1929.

Literatura

Avbelj, Matej, Jernej Letnar Černič in Gorazd Justinek. *The impact of European Institutions on the Rule of Law and Democracy in Slovenia*. Oxford: Hart, 2020.

Blokker, Paul. *New democracies in crisis: a comparative constitutional study of the Czech Republic, Hungary, Poland, Romania and Slovakia*. New York: Routledge, 2012.

Czarnota, Adam, Martin Krygier in Wojciech Sadurski. »Introduction«, v: *Rethinking the rule of law after communism*, ur. Adam Czarnota, Martin Krygier in Wojciech Sadurski. Budapest: Central European University, 2005.

Dadrian, Vahakn N. in Taner Akçam. *Judgment at Istanbul: The Armenian Genocide Trials*. New York, Oxford: Berghahn Books, 2011. JSTOR, <http://www.jstor.org/stable/j.ctt9qd55m>.

Dežman, Jože. »Preseganje travmatskih bremen titoizma«, *Bogoslovni vestnik* 74, št. 4 (2014): 611–638.

Ferenc, Tone. *Dies Irae: četniki, vaški stražarji in njihova usoda jeseni 1943*. Ljubljana: Modrijan, 2002.

Grosescu, Raluca. »Judging Communist Crimes in Romania: Transnational and Global Influences«, *International Journal of Transitional Justice*, 11, št. 3 (2017): 505–524.

Letnar Čer nič, Jernej. »Consolidating Democracy Through Transitional Justice in Slovenia: Lessons Learnt?«, v: *Transitional Criminal Justice in Post-Dictatorial and Post-Conflict Societies*, ur. Agata Fijalkowski in Raluca Grosescu, 147–166. Cambridge, UK: Intersentia, 2015.

Letnar Čer nič, Jernej in Matej Avbelj. »Introduction to the Special Issue on the Crisis of Constitutional Democracy in Central and Eastern Europe«, *Hague Journal on the rule of law* 10, št. 1, (2018): 1–3.

Letnar Čer nič, Jernej. »Impact of the European Court of Human Rights on the Rule of Law in Central and Eastern Europe«, *Hague Journal on the rule of law* 10, št. 1 (2018): 111–137.

Letnar Čer nič, Jernej. »The European Court of Human Rights in the States of the Former Yugoslavia«, *East European Yearbook on Human Rights* 1, št. 1 (2018): 32–54.

Letnar Čer nič, Jernej. *Slovenija na razpotju: geneza varstva človekovih pravic v slovenski družbi*. Kranj: Nova univerza, Fakulteta za državne in evropske študije, 2018.

Letnar Černič, Jernej. »Človekovo dostojanstvo kot temelj vladavine prava v slovenski družbi«. *Bogoslovni vestnik: glasilo Teološke fakultete v Ljubljani* 78, št. 1 (2018): 147–157.

Letnar Černič, Jernej, Matej Avbelj, Marko Novak in Dejan Valentinčič. *Reforma demokratične in pravne države v Sloveniji*. Kranj: Nova univerza, Fakulteta za državne in evropske študije, 2018.

Rikhof, Joseph. »The Istanbul and Leipzig Trials: Myth or Reality?«, v: *Historical Origins of International Criminal Law: Volume 1*, ur. Morten Bergsmo, Cheah Wui Ling in Yi Ping. Brussels: Torkel Opsahl Academic EPublisher, 2014, str. 259–298.

Svetlič, Rok in Jernej Letnar Černič. »Sodba v imenu temeljne norme«. *Pravna praksa* 36, št. 28–29 (2017): 14–16.

Šturm, Lovro. »O kratenju človekovih pravic in temeljnih svoboščin v Sloveniji v obdobju 1945–1950.« V: *Temna stran meseca: kratka zgodovina totalitarizma v Sloveniji 1945–1990*, ur. Drago Jančar, 65–112. Ljubljana: Nova revija, 1998.

Šturm, Lovro. *Omejitev oblasti: ustavna izhodišča javnega prava*. Ljubljana: Nova revija, 1998.

Šturm, Lovro (ur.). *Komentar Ustave Republike Slovenije*. Ljubljana: Fakulteta za podiplomske državne in evropske študije, 2002.

Šturm, Lovro, Jernej Letnar Černič in Tomaž Zalaznik. *Vom Kommunismus zur Demokratie*. Ljubljana: Inštitut Nove revije, zavod za humanistiko, 2020.

Uzelac, Alan. »Survival of the Third Legal Tradition?« *Supreme Court Law Review*, 49 S.C.L.R. (2d) (2010): 377–396.

Zobec, Barbara. »Zahteva za presojo ustavnosti prvega odstavka 115. člena Zakona o kazenskem postopku, I Ips 306/2009«. *Dignitas*, št. 67/68 (2015): 9–30.

Zobec, Jan in Jernej Letnar Čerňič. »he remains of the authoritarian mentality within the Slovene judiciary«. V: *Central European judges under the European influence: the transformative power of the EU revisited*, ur. Michal Bobek, 125–148. Oxford, Portland: Hart, 2015.

Zyberi, Gentian in Jernej Letnar Čerňič. »Transitional justice processes and reconciliation in the former Yugoslavia: challenges and prospects«. *Nordic journal of human rights* 33, št. 2 (2015): 132–157.

Spletni viri

»Do odškodnine zaradi poprave krivic povojnega nasilja v Sloveniji do sedaj upravičenih skoraj 35.000 ljudi«, IUS-INFO, 16. 4. 2019, pridobljeno 23. 5. 2022. URL: <https://www.iusinfo.si/medijsko-sredisce/dnevne-novice/240805>.

Letnar Čerňič, Jernej. »Dvoumna odločitev«, IUS-INFO, 4. 3. 2016, pridobljeno 23. 5. 2022. URL: <https://www.iusinfo.si/medijsko-sredisce/kolumne/163980>.

»Report of proceeding before the Supreme Court in Leipzig«, Supreme Court in Leipzig, 8. avgust 1921, pridobljeno 23. 5. 2022. URL: https://ihl-databases.icrc.org/applic/ihl/ihl-nat.nsf/caseLaw.xsp?documentId=A986F1B231839183C1257641004F12EE&action=openDocument&xp_countrySelected=DE&xp_topicSelected=GVAL-992BU6&from=state.

Štefanič, Bogomir. »Legitimirana sodna gledališka predstava.« *Družina*, 18. 2. 2022, pridobljeno 23. 5. 2022. URL: <https://www.druzina.si/clanek/legitimirana-sodna-gledaliska-predstava>.

Transitional Justice
from Trieste to Szentgotthárd:
Between Utopia and Reality

Summary

The paper analyses the measures of transitional justice by the Slovenian state authorities from the democratisation and the emergence of the independent Slovenian state to the present day. It critically notes that the Slovenian state and society did not, in transitioning from a non-democratic to a democratic regime, take all appropriate and sufficient measures to ensure the fair treatment of victims of the non-democratic system, especially with regard to the punishment of perpetrators. Much of this was the failure of the judiciary. Slovenian society is still suffering from the consequences of past human rights violations due to a lack of action. The institutions of democracy and rule of law are still weak today, which is a consequence of an only partially completed transition. As a result, the patterns of the former undemocratic system as well as the glorification of human rights violations and atrocities are reappearing in this context. On the other hand, some progress has been made, as the Slovenian state authorities have adopted measures, notably the Redressing of Injustices Act, which has enabled the redress of injustices and the restoration and annulment of unfair trials. The provision of transitional justice in the Slovenian context has therefore been primarily linked to the provision of restorative justice.